

Αγίου Κυρίλλου του Θεσσαλονικέως
ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΙΟΥΔΑΙΟΥΣ ΧΑΖΑΡΟΥΣ*
(Β' ΜΕΡΟΣ)

Στο προηγούμενο μέρος της στήλης των «Διαλόγων Αληθείας» παρουσιάσαμε τμήμα του διαλόγου του Αγίου Κυρίλλου του Θεσσαλονικέως και Φωτιστού των Σλάβων με τους Χαζάρους εκείνους που είχαν ασπασθεί τον Ιουδαϊσμό. Ο διάλογος, ο οποίος γινόταν κατενώπιον του Χαγάνου, του ηγεμόνος δηλαδή των Χαζάρων, και των αξιωματούχων του, είχε ως σκοπό να οδηγήσει στον έλεγχο της αληθείας των επικρατουσών θρησκειών, Χριστιανισμού, Ιουδαϊσμού και Μουσουλμανισμού, επειδή οι εκπρόσωποι των δυο τελευταίων πίεζαν τον Χαγάνο για την οριστική εκ μέρους του αποδοχή και την επικράτηση μιας εξ αυτών στη Χαζαρία. Στο ανά χείρας τεύχος περατώνουμε την παρουσίαση αυτή, με την προβολή και ερμηνεία των υπολοίπων θεμάτων που τέθηκαν στη συζήτηση αυτή¹, μία μέρα ευλογημένη, τουλάχιστον για τις ψυχές πολλών Χαζάρων, πριν από 1139 χρόνια!

Ο ευλογημένος λαός του Θεού. Οι Ιουδαίοι ισχυρίστηκαν πως, βάσει της ευλογίας του Νώε προς τον υιό του Σημ, ευλογημένος λαός του Θεού, ως προερχόμενος από το Σημ, είναι ο ισραηλιτικός· ο Άγιος Κύριλλος υπενθύμισε και τη δεύτερη ευχή του Νώε προς τον άλλο υιό του, τον Ιάφεθ, πρόγονο των ευρωπαϊκών εθνών, η οποία προμήνυε την επέκταση των απογόνων του Ιάφεθ στην κληρονομιά του Σημ. **Ποιος είναι ο Χριστός.** Στους Ιουδαίους, που ισχυρίστηκαν ότι δεν πρέπει οι Χριστιανοί να στηρίζονται στον εσταυρωμένο Χριστό, διότι η Γραφή θεωρεί τους σταυρωμένους καταραμένους, ο άγιος Φιλόσοφος τόνισε ότι οι Χριστιανοί ελπίζουν σ' αυτόν που ελπίζουν και οι συγγραφείς των Γραφών, το Μεσσία, που είναι μεν άνθρωπος, αλλά και Θεός. **Η περιτομή.** Όταν οι Ιουδαίοι πρόβαλαν τη φαινομενική ασυνέπεια των Χριστιανών να απορρίπτουν την περιτομή, ενώ ο ίδιος ο Χριστός την υπέστη, ο Άγιος Κύριλλος τόνισε ότι αυτός που νομοθέτησε την περιτομή δια του Αβραάμ, ο Υιός του Θεού, είχε την εξουσία ως Χριστός και να την καταργήσει, όπως και έκανε· άλλωστε η περιτομή δόθηκε ως κεκρυμμένο σημάδι κατά της πολυγαμίας, αντικαταστάθηκε δε με την πνευματική περιτομή, το Βάπτισμα. **Η τιμή των εικόνων.** Οι Ιουδαίοι κατηγορήσαν το Χριστιανισμό ως εμπύπνοντα σε ειδωλολατρία, λόγω της «λατρείας» των εικόνων. Ο Άγιος Κύριλλος υπενθύμισε ότι και στη μωσαϊκή Νομοθεσία επιβάλλεται η ύπαρξη εικόνων· την ειδοποιό διαφορά τους από τα είδωλα την κάνει ο σκοπός για τον οποίο τιμώνται· έτσι και οι χριστιανικές εικόνες ανάγουν την προς τους απεικονιζόμενους Αγίους τιμή στο Θεό, και όχι στους δαίμονες, όπως συμβαίνει δια των ειδώλων. **Οι τελετουργικές περί ακαθάρτων ζώων διατάξεις.** Οι Ιουδαίοι ρώτησαν και πάλι πώς είναι δυνατόν οι Χριστιανοί να τρώγουν κρέας ζώων που ο Νόμος θεωρεί ακάθαρτα. Ο σοφός Φιλόσοφος τους διευκρίνησε ότι ο Θεός, όπως μαρτυρεί και η Αγία Γραφή, έχει δημιουργήσει τα πάντα καθαρά· ήταν η λαιμαργία του ισραηλιτικού λαού εκείνη που κίνησε το Θεό στην απαγόρευση μερικών ειδών τροφών ως ακαθάρτων, για να αναστείλει την

ακόρεστη επιθυμία. **Η αληθινή πίστη.** Όταν οι συζητητές του Αγίου ζήτησαν απ' αυτόν να τους δικαιολογήσει με παραδείγματα και βάσει της λογικής την κρίση του σχετικά με το ποια πίστη είναι αληθινή, ο Άγιος τους απέδειξε πως τέλεια πίστη είναι η χριστιανική, διότι μόνον αυτή αναιρεί τελείως τις ρίζες της προπατορικής αμαρτίας και φοράς, την φιλοδοξία και φιληδονία, όπως σωστός γιατρός είναι εκείνος που δίδει στον ασθενή αντιδότα και όχι συνταγές που επιτείνουν την ασθένεια. **Ο Μωάμεθ ως προφήτης.** Ένας από τους παρόντες Μουσουλμάνους, προσπάθησε να αποσπάσει καλή κουβέντα του ιεραποστόλου μας για τον προφήτη Μωάμεθ, εφ' όσον και εκείνος είχε εκφρασθεί θετικά για το Χριστό. Ο φιλόσοφος του υπενθύμισε ότι σύμφωνα με τον Προφήτη Δανιήλ, είναι αδύνατον να υπάρξει μετά Χριστόν προφήτης και είναι βέβαια αδύνατο να αρνηθούμε την αξιοπιστία του Δανιήλ υπέρ αυτής του Μωάμεθ.

Ο διάλογος του Αγίου Κυρίλλου του Θεσσαλονικέως, όπως και όλων των άλλων κατά καιρούς συνομιλητών των Ιουδαίων, έχει ως κεντρικό σημείο αναφοράς τις προφητείες της Παλαιάς Διαθήκης, και την αδιαμφισβήτητη εκπλήρωσή τους στο πρόσωπο του Χριστού και στην ιστορία της Εκκλησίας. Ο χριστολογικός και εν Ιησού Χριστώ φανερούμενος χαρακτήρας ολόκληρης της Παλαιάς Διαθήκης είναι η μόνη ερμηνευτική κλείδα του περιεχομένου της· η άρνησή του, αν και σεβαστή ως δικαίωμα των Ιουδαίων (και όχι βέβαια ως άποψη), κατακρίθηκε από τον ίδιο τον Κύριο «τον ετάζοντα καρδίας και νεφρούς»², ως αποτέλεσμα εθελουφλίας και πονηρίας³ με βάση τη διάγνωση αυτή του Κυρίου, πρέπει να έχουμε πάντοτε υπ' όψη πως μεγάλη μερίδα των σημερινών Ιουδαίων, βάσει μακραίωνης ταλμουδικής παιδείας, υπηρετεί συμφέροντα όχι θεϊκά και προετοιμάζει την έλευση άλλου Χριστού⁴ (εφ' όσον οι Γραφές απαιτούν την έλευση ενός Χριστού): ας είμαστε λοιπόν περισσότερο προσεκτικοί έναντι απόψεων που τονίζουν τις κοινές αρχές και προοπτικές των «τριών μονοθεϊστικών θρησκειών» (Χριστιανισμού, Ιουδαϊσμού, Ισλάμ), ενθυμούμενοι ότι όποιος δεν πιστεύει στον Υιό, ούτε και στον Πατέρα πιστεύει⁵, και ότι η ταυτόχρονη αποδοχή πολλών αλληλοαναιρούμενων ερμηνειών μιας και της αυτής Γραφής μόνο σε μασωνικές, νεογνωστικές και άλλες αποκρυφιστικές εξηγητικές αρχές θα προσιδίαζε και όχι βέβαια στην κοινή και με θαυμαστή σύμπνοια εκφαινόμενη πίστη των Ιουδαίων Προφητών, των Ιουδαίων Αποστόλων και των λοιπών Πατέρων και θεοφόρων Διδασκάλων μας· έναντι των οποίων έχουμε ως ελάχιστη οφειλή τόσο τη διατήρηση της μοναδικής αληθείας, όσο και τη μαρτυρία της μοναδικότητός της.

Το κείμενο του διαλόγου (συνέχεια)

Τότε οι Ιουδαίοι είπαν πάλι: «Εμείς καταγόμαστε από την ευλογημένη φυλή του Σημ· είμαστε ευλογημένοι από τον πατέρα μας το Νώε, εσείς όμως δεν είστε». Έναντι του ισχυρισμού τους αυτού και για να τους διαφωτίσει, ο Φιλόσοφος είπε τα εξής: «Η ευλογία του πατέρα σας δεν είναι τίποτε άλλο παρά ύμνος προς το Θεό και δεν έχει καμία σχέση με εκείνον τον ίδιο. Έχει δηλαδή ως εξής «Ευλογητός ο Κύριος ο Θεός του Σημ»⁶. στον Ιάφεθ, όμως, από τον οποίο καταγόμαστε εμείς⁷, είπε: «Ας εξαπλώσει ο Θεός τον Ιάφεθ και να κατοικήσει στους οίκους του Σημ»⁸. Τους έδωσε ακόμη εξηγήσεις από τους Προφήτες και από άλλα βιβλία της Γραφής και δε σταμάτησε, μέχρις ότου και οι ίδιοι είπαν: «Έτσι είναι, όπως τα λέγεις εσύ».

Έπειτα του είπαν πάλι: «Πώς συμβαίνει και σεις, ενώ ελπίζετε σε άνθρωπο, να φαντάζεστε παρά ταύτα ότι είναι ευλογημένος, αν και η Γραφή καταριέται ένα τέτοιου είδους άνθρωπο;»⁹. Ο Φιλόσοφος τους απάντησε «Ο Δαβίδ είναι καταραμένος ή ευλογημένος;». «Βεβαίως είναι ευλογημένος», απάντησαν εκείνοι¹⁰. Τότε είπε ο Φιλόσοφος: «Λοιπόν και εμείς ελπίζουμε σ' αυτόν πάνω στον Οποίο και ο Δαβίδ στηρίζει τις ελπίδες του· διότι λέγει στους Ψαλμούς: «Και μάλιστα ο άνθρωπος της ειρήνης μου, στον οποίο έλπισα»¹¹. Αυτός δε ο άνθρωπος είναι ο Χριστός, είναι ο Θεός¹². Αυτόν όμως που ελπίζει σε κοινό άνθρωπο, τον νομίζουμε και μεις καταραμένο.

Τότε οι Ιουδαίοι προέβαλαν πάλι άλλο θέμα και είπαν· «Πώς γίνεται ώστε σεις οι Χριστιανοί να απορρίψετε την περιτομή¹³, ενώ ο Χριστός δεν την απέκρουσε, αλλά την εκπλήρωσε κατά το Νόμο;»¹⁴. Ο Φιλόσοφος απάντησε· «Αυτός που κάποτε είπε στον Αβραάμ· αυτό είναι το σημείο της διαθήκης, που εγώ δίνω ανάμεσα σε μένα και σε σας¹⁵, ο Ίδιος εκπλήρωσε την περιτομή, όταν ήλθε, διότι αυτή είχε αξία από την εποχή του Αβραάμ μέχρι τότε¹⁶. Για τον υπόλοιπο χρόνο, όμως, δεν επέτρεψε Εκείνος να υπάρχει πια, αλλά μας έδωσε το Βάπτισμα»¹⁷. «Γιατί λοιπόν πρωτύτερα, απάντησαν εκείνοι, ευαρέστησαν στο Θεό άνθρωποι που δεν έλαβαν το σημάδι αυτό, αλλ' εκείνο του Αβραάμ;» «Προφανώς επειδή κανείς απ' αυτούς δεν είχε δύο γυναίκες, παρά μόνον ο Αβραάμ¹⁸. Για το λόγο αυτό του επέβαλε και την περιτομή, ως όριο, για να μη το υπερβεί παραπάνω, αλλά να δώσει το παράδειγμα του πρώτου προπάτορος, του Αδάμ, καθ' όλο το μέλλοντα χρόνο, και να περιπατούν σύμφωνα μ' αυτό. Έτσι έπραξε και στον Ιακώβ ναρκώνοντας το νεύρο του μηρού του¹⁹, επειδή έλαβε τέσσερεις γυναίκες²⁰. Όταν μάλιστα ο Ιακώβ κατανόησε την αιτία ένεκα της οποίας ο Θεός του προξένησε την απονάρκωση αυτή, τον ονόμασε ο Θεός «Ισραήλ», δηλαδή «θέα Θεού, διότι είδα το Θεό πρόσωπο προς πρόσωπο»²¹. Και είναι φανερό ότι από τη στιγμή αυτή και έπειτα δεν ήλθε πλέον σε επαφή με γυναίκα²². Όμως ο Αβραάμ δεν το κατάλαβε αυτό²³.

Οι Ιουδαίοι ρώτησαν πάλι: «Πώς γίνεται σεις να λατρεύετε είδωλα και παρά ταύτα να νομίζετε ότι αρέσετε στο Θεό;»²⁴. Ο Φιλόσοφος τότε τους είπε· «Σας παρακαλώ μάθετε πρώτα να διακρίνετε τις ονομασίες, τί δηλαδή είναι εικόνα και τί είναι είδωλο, και αφού κατανοήσετε τη διαφορά, μην επιτίθεσθε κατά των Χριστιανών. Στη γλώσσα σας υπάρχουν δέκα εκφράσεις που δηλώνουν την εικόνα. Αλλά τώρα θα σας ρωτήσω· δεν ήταν μία εικόνα η σκηνή την οποία είδε ο Μωυσής στο Όρος και την κατέβασε²⁵; Δεν κατασκεύασε με τη βοήθεια της τέχνης το απείκασμα της εικόνας, δηλαδή μία παρόμοια εικόνα εφοδιασμένη με πόρπες, δέρματα, τάπητες από κατσικίσιο μαλλί και Χερουβίμ²⁶; Επειδή, λοιπόν, εκείνος κατασκεύασε τέτοια πράγματα, θα πούμε ότι και σεις για το λόγο αυτό τιμάτε το ξύλο, τα δέρματα και τις τρίχες από τις κατσίκες και λατρεύετε αυτά και όχι το Θεό, ο Οποίος την εποχή εκείνη έδωσε τέτοια εικόνα; Τα ίδια ισχύουν και για το Ναό του Σολομώντα, διότι και εκείνος είχε εικόνες Χερουβίμ και αγγέλων καθώς και εικόνες άλλων πραγμάτων²⁷. Και εμείς οι Χριστιανοί, λοιπόν, κατασκευάζουμε εικόνες τέτοιων προσώπων, ευάρεστων στο Θεό και τιμούμε²⁸ τα πρόσωπα αυτά, γνωρίζουμε ωστόσο να διακρίνουμε το αγαθό από τις εικόνες των δαιμόνων²⁹. Η Γραφή κατηγορεί επίσης αφ' ενός όσους θυσιάζουν τους υιούς και τις θυγατέρες τους³⁰ και κηρύττει ότι θεία οργή ευρίσκεται πάνω τους, αφ' ετέρου, όμως, επαινεί άλλους που θυσιάζουν τους υιούς και τις θυγατέρες τους³¹.

«Πώς συμβαίνει, ξαναρώτησαν οι Ιουδαίοι, να τρώτε κρέας χοίρου και λαγού και ωστόσο να μην αντιτίθεστε στο Θεό;»³². «Η πρώτη διαθήκη, απάντησε ο Φιλόσοφος, ορίζει· να τρώγετε τα πάντα ως λάχανα χόρτου³³, διότι για τους καθαρούς είναι όλα καθαρά, ενώ για τους ακαθάρτους είναι και η συνειδησή τους μολυσμένη³⁴. Και στη Γένεση λέγει ο Θεός «Ίδού, τα πάντα είναι πολύ καλά»³⁵. Εξ αιτίας της επιθυμίας εξαίρεσε ο Θεός μερικά διότι «έφαγε ο Ιακώβ, λέγει, και γέμισε και αποσκίρτησε ο αγαπημένος»³⁶ και άλλου «Και κάθισε ο λαός να φάγει και να πιει και σηκώθηκαν να παίξουν»³⁷.

(Αυτά εμείς τα συντομεύσαμε από το σύνολο και τα καταγράψαμε σε βραχύτερη μορφή από μνήμης. Όποιος, όμως, επιθυμεί να διαβάσει τις ιερές αυτές συνομιλίες στην πλήρη μορφή τους, θα τις βρει στα συγγράμματα που μετέφρασε ο διδάσκαλός μας και αρχιεπίσκοπος Μεθόδιος, ο αδελφός του Φιλοσόφου Κωνσταντίνου, ο οποίος τις διαίρεσε σε οκτώ βιβλία· θα δει σ' αυτές την ισχύ των λόγων του, την οποία του δώρησε η θεία Χάρις, όπως και τη φλόγα που κατακαίει τους εχθρούς³⁸).

Αφού άκουσε ο Χαγάνος των Χαζάρων μαζί με τους άρχοντές του όλα αυτά τα γλυκά λόγια και άλλα παρόμοια, είπε προς αυτόν. «Ο Θεός σε έστειλε για να μας οικοδομήσεις και, αφού φωτίσθηκες απ' Αυτόν, κατανοείς όλη τη Γραφή³⁹. Τα είπες όλα με τη σειρά και μας χόρτασες με τα μελιστάλακτα λόγια της Γραφής. Εμείς

όμως είμαστε λαός που δεν έχει βιβλία⁴⁰ και εν τούτοις πιστεύουμε ότι αυτά ρυθμίστηκαν από το Θεό. Εάν ωστόσο συ επιθυμείς πέρα απ' αυτά να φέρεις την ειρήνη στις ψυχές μας, ανάπτυξε ολόκληρη τη διδασκαλία κατά σειρά με παραβολές, σύμφωνα με τις ερωτήσεις μας. Έτσι χωρίστηκαν για να αναπαυθούν.

Αφού συγκεντρώθηκαν την επόμενη μέρα, του είπαν: «Σεβαστέ άνθρωπε, εξήγησέ μας με παραβολές και σύμφωνα με τη λογική, ποια πίστη είναι η άριστη ανάμεσα σε όλες».

Ο Φιλόσοφος τους αποκρίθηκε: «Δύο σύζυγοι βρίσκονται πλησίον ενός βασιλέως και απελάμβαναν μέγιστη τιμή και πολλή αγάπη απ' αυτόν⁴¹. Επειδή όμως αμάρτησαν, ο βασιλεύς τους εξόρισε διώχνοντάς τους από τη χώρα του. Έχοντας ζήσει πολλά χρόνια μακριά, γέννησαν παιδιά μέσα στις θλίψεις τους. Κατόπιν τα παιδιά συναντήθηκαν και σκέφθηκαν από κοινού πώς θα τους ήταν δυνατό να αποκτήσουν εκ νέου την τιμητική θέση. Ένα από αυτά μίλησε έτσι, το άλλο αλλιώς και κάποιος άλλο έκανε διαφορετική πρόταση. Αλλά με ποια συμβουλή θα συμφωνούσε κανείς; Όχι με την καλύτερη»; Τότε του είπαν: «Γιατί ομιλείς έτσι; Καθένας φρονεί ότι η δική του συμβουλή είναι καλύτερη από την άλλη. Παρομοίως και οι Ιουδαίοι βλέπουν τη δική τους ως καλύτερη, ενώ κάποιος άλλος τη δική τους. Εξήγησέ μας, λοιπόν, ποια πρέπει να αναγνωρίσουμε ως καλύτερη όλων;». «Το πυρ δοκιμάζει το χρυσό και το ασημί, είπε ο Φιλόσοφος, αλλά και ο άνθρωπος με το λογικό διακρίνει το ψεύδος από την αλήθεια. Γι' αυτό πέστε μου, από πού προήλθε η πρώτη πτώση στην αμαρτία; Δεν προήλθε από τη θέα του καρπού και την επιθυμία της θεοποίησης;»⁴². «Ναι, έτσι είναι». «Κάποιος έχει κάποια βλάβη στην υγεία του⁴³, διότι έφαγε μέλι ή ήπια κρύο νερό και έρχεται ο γιατρός και του λέγει "φάγε, λοιπόν, άφθονο μέλι και θα γίνεις υγιής". λέγει και σ' αυτόν που ήπια παγωμένο νερό: "πιες άφθονο κρύο νερό και βγες γυμνός έξω στον παγετό και θα γίνεις καλά". Ένας άλλος γιατρός, όμως, δεν λέγει αυτά, αλλά διατάζει στον ασθενή να πάρει ένα αντίδοτο, δηλαδή αντί του μέλιτος να πιει κάτι πικρό ή να νηστεύσει, αντί του κρύου νερού να πιει κάτι ζεστό και να θερμανθεί: ποιος από τους δύο είναι καλύτερος γιατρός;». Όλοι αποκρίθηκαν: «Αυτός που έδωσε το αντίδοτο: πρέπει κανείς με την πικρία της ζωής αυτής να νεκρώσει τη γλυκύτητα των επιθυμιών⁴⁴, με την ταπεινοφροσύνη να νεκρώσει την υπερηφάνεια, και κάθε κακό επίσηε να το γιατρεύσει με το αντίθετό του. Έχουμε δε και εμείς μία παροιμία: «Δένδρο που βγάζει στην αρχή αγκάθι, στο τέλος γλυκό καρπό θε ν' αποφέρει». «Καλώς ομιλήσατε, συνέχισε ο Φιλόσοφος: ο νόμος του Χριστού δείχνει μεν την αυστηρότητα της κατά Θεόν ζωής, όμως μετά από αυτά "εις τας αιωνίους μονάς"⁴⁵ αποφέρει εκατονταπλάσιο καρπό»⁴⁶.

Ένας απ' αυτούς, σύμβουλος του Χαγάνου, που γνώριζε καλά όλη την κακότητα⁴⁷ των Σαρακηνών, ρώτησε το Φιλόσοφο: «Πες μας, ξένε, πώς γίνεται να μην αναγνωρίζετε το Μωάμεθ; Αυτός στις Γραφές του επαίνεσε πολύ το Χριστό. Λέγει ότι γεννήθηκε από Παρθένο, αδελφή του Μωυσέως, ότι είναι μέγας προφήτης, πως ανέστησε νεκρούς και εθεράπευσε με μεγάλη δύναμη κάθε ασθένεια⁴⁸. Ο Φιλόσοφος του απάντησε: «Ας κρίνει ο Χαγάνος μεταξύ ημών των δύο»· είπε δε και τα εξής: «Αν ο Μωάμεθ είναι προφήτης, πώς μπορούμε τότε να πιστεύσουμε στο Δανιήλ; Διότι εκείνος είπε «Από το Χριστό και εξής κάθε όραση και προφητεία σφραγίσθηκε»⁴⁹. Όμως ο Μωάμεθ έζησε μετά την εμφάνιση του Χριστού⁵⁰. Πώς μπορεί, λοιπόν, να είναι προφήτης; Αν τον ονομάσουμε προφήτη, τότε απορρίπτουμε το Δανιήλ».

Τότε και πολλοί απ' αυτούς είπαν: «Ό,τι είπε ο Δανιήλ το είπε δια του Πνεύματος του Θεού. Αλλά για το Μωάμεθ που ξεστόμισε τις πλάνες του μόνο για κακία και ακολασία, γνωρίζουμε όλοι ότι είναι ψεύτης και διαφθείρει τη σωτηρία».

Για όλα αυτά ο πρώτος σύμβουλος του Χαγάνου είπε ανάμεσά τους απευθυνόμενος στους Ιουδαίους φίλους: «Αυτός ο ξένος με τη βοήθεια του Θεού κατεπάτησε στο έδαφος την υπερηφάνεια των Σαρακηνών, αλλά και τη δική σας την ανέτρεψε ως άξια ντροπής». Τότε είπε και σ' όλο το λαό: «Όπως ο Θεός έδωσε στο Χριστιανό Αυτοκράτορα εξουσία πάνω σ' όλους τους λαούς⁵¹ και τέλεια σοφία, έτσι χάρισε και στους Χριστιανούς την πίστη εκείνη χωρίς την οποία κανείς δε μπορεί να επιτύχει την αιώνια ζωή. Τω Θεώ δόξα εις τους αιώνες» και όλοι είπαν

«Αμήν». Τότε ο Φιλόσοφος δακρυσμένος είπε προς όλους: «Αδελφοί και πατέρες, φίλοι και τέκνα. Ιδού ο Θεός έδωσε σ' όλους επιγνώση και κατάλληλη απάντηση. Αν όμως υπάρχει κανείς που αντιλέγει, πρέπει να έλθει σ' έμένα και να με κτυπήσει με επιχειρήματα ή να ηττηθεί. Αυτός που υπακούει στα λόγια μου ας βαπτισθεί στο όνομα της Αγίας Τριάδος· αυτός όμως που δεν επιθυμεί (και γι' αυτό δε θα βαρύνει εμένα η αμαρτία⁵²) θα δει την ημέρα της Κρίσεως, όταν θα κατέλθει ο Παλιός των Ημερών ως Κριτής⁵³, για να κρίνει τους λαούς»⁵⁴.

Εκείνοι αποκρίθηκαν: «Δεν επιθυμούμε να γίνουμε εχθροί του εαυτού μας, αλλ' όποιος μπορεί, και έτσι ορίζουμε και εμείς, ας βαπτισθεί με τη θέλησή του, και μάλιστα σήμερα, αν επιθυμεί. Όποιος όμως από σας προσκυνεί προς τη Δύση⁵⁵, όποιος απαγγέλει ιουδαϊκές προσευχές ή πιστεύει στη σαρακηνή πίστη, αυτός θα θανατωθεί γρήγορα από ανάμεσά μας»⁵⁶. Και έτσι χωρίστηκαν γεμάτοι χαρά. Βαπτίσθηκαν απ' αυτούς διακόσιοι άνθρωποι, οι οποίοι αποκήρυξαν τα ειδωλολατρικά βδελύγματα και τους παράνομους γαμικούς δεσμούς τους⁵⁷. Στον Αυτοκράτορα έγραψε ο Χαγάνος⁵⁸ τα εξής: «Κύριε, μας απέστειλες τέτοιον άνθρωπο, που σύμφωνα με τις λέξεις και το περιεχόμενο της χριστιανικής πίστεως μας διευκρίνησε την πίστη στην Αγία Τριάδα. Κατάλαβαμε ότι αυτή είναι η αληθινή πίστη και διατάξαμε να βαπτισθούν εκουσίως, ελπίζουμε δε ότι και μεις θα τύχουμε της χάριτος αυτής. Εμείς πάντες είμαστε σύμμαχοι του κράτους σου και έτοιμοι να σε υπηρετήσουμε παντού όπου θελήσεις»⁵⁹.

Μετά συνόδευσε ο Χαγάνος, το Φιλόσοφο και του προσέφερε πολλά δώρα, εκείνος όμως δεν τα δέχθηκε, αλλ' είπε: «Δος μου όσους Έλληνες αιχμαλώτους έχεις εδώ· αυτοί αξίζουν για μένα περισσότερο από οποιοδήποτε δώρο». Τότε συγκέντρωσαν διακοσίους αιχμαλώτους, του τους έδωσαν και ξεκίνησε για το ταξίδι του γεμάτος χαρά.

Επιμέλεια

γλωσσική απόδοση - παρουσίαση

Νικόλαος Ζήσης

*** [Συνέχεια από προηγούμενο.](#)**

- 1. Το παρόν κείμενο είναι απόσπασμα από την 10η και ολόκληρη η 11η παράγραφος του Βίου Κωνσταντίνου, Επιστημονική Επετηρίς της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 12 (1967) σελ. 134-138. Το εδώ κείμενό μας αποτελεί τμήμα του δευτέρου και όλο το τρίτο μέρος της συζητήσεως με τους Ιουδαίους.
- 2. Πρβλ. Ψαλμ. 7,10. Ιω. 2, 24. 25.
- 3. Βλ. ενδεικτικώς Ιω. 3, 18-21. 5, 38-47. 8, 39-47.
- 4. Ιω. 5, 43· «εγώ ελήλυθα εν τω ονόματι του Πατρός μου, και ου λαμβάνετε με· εάν άλλος έλθη εν τω ονόματι τω ιδίω, εκείνον λήψετε».
- 5. Α' Ιω. 2,23· «πας ο αρνούμενος τον Υιόν ουδέ τον Πατέρα έχει». Βλ. και Ιω. 15, 23.
- 6. Γεν. 9, 26. «και ειπεν· ευλογητός Κύριος ο Θεός του Σημ, και εσται Χαναάν παις οικέτης αυτού». Αν οι εδώ αναφερόμενοι Ιουδαίοι είναι εξιουδαισθέντες Χάζαροι, και όχι κατά σάρκα Ιουδαίοι, ωστόσο θεωρούν και πάλι τον εαυτό τους δέκτη των ιουδαϊκών επαγγελιών, χάρις στην περιτομή· μόνον ορισμένοι σύγχρονοι Έλληνες επιθυμούν να ταυτίζουν τον Ελληνισμό με την ειδωλολατρία και να απορρίπτουν την προσφερόμενη δια των Ιουδαίων σωτηρία του μόνου Θεού στα έθνη και, μεταξύ αυτών, και στο Γένος μας!
- 7. Το ίδιο το βιβλίο της Γενέσεως συγκαταλέγει στους απογόνους του Ιάφεθ τους «Ιωύαν», δηλ. τους Ίωνες, τους Έλληνες. Στην επιστήμη της γλωσσολογίας γίνεται λόγος για ιαπετική ή ινδοευρωπαϊκή ή ινδογερμανική ομογλωσσία (μερικοί υποστήριξαν πως οι ινδοευρωπαϊκοί λαοί αποτέλεσαν και ομοεθνία), λόγω των διαπιστωμένων κατ' αρχάς γλωσσικών ομοιοτήτων μεταξύ της ελληνικής, λατινικής, σανσκριτικής (αρχαίας ινδικής) και περσικής γλώσσας (Sir William Jones, 1786), ομοιοτήτων που αργότερα διαπιστώθηκαν και σε άλλες γλώσσες (γερμανική, κελτική, βαλτική, σλαβική, αρμενική κ.ά.). Ο όρος «ιαπετικός» προέρχεται από τον μυθολογικό Ιαπετό, κυβερνήτη των Τιτάνων και του κόσμου προ της επικρατήσεως του Διός, υιό του Ουρανού και της Γαίας και σύζυγο της Ασίας. Είναι βέβαια εμφανής η ομοιότης του παλαιοδιαθηκικού ονόματος «Ιάφεθ» και της ελληνικής παραφθοράς «Ιαπετός». Ο πίνακας των λαών του 10ου κεφαλαίου της Γενέσεως μας παρουσιάζει τους απογόνους των τριών του Νώε, των Σημ, Χαμ και Ιάφεθ και τους λαούς που προήλθαν απ' αυτούς αμέσως προ της συγχύσεως των γλωσσών στη Βαβέλ. Τις γενεαλογίες αυτές τις συναντούμε πολλάκις και στα έργα των βυζαντινών χρονογράφων· προ αυτών ο Άγιος Ιππόλυτος Ρώμης, στο έργο του *Χρονικά* ταυτόχρονα παραδίδει και τη γεωγραφική τους κατανομή. Ινδοευρωπαίοι θεωρούνται και πολλοί λαοί προκάτοχοι των Ελλήνων στη γεωγραφική μας περιοχή (Αίμονες, Άονες, Δρύοπες, Πελασγοί, Φοινίκες κ.ά.) όπως και οι «πρωτοέλληνες» Δαναοί και Άβαντες. Περί αυτού βλ. Μιχ. Σακελλαρίου, «Οι γλωσσικές και εθνικές ομάδες της ελληνικής

προϊστορίας», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1 (1970) σελ. 358. 362ε. (234-235 μ.Χ.) παρουσιάζει αναλυτικά τους λαούς που προήλθαν από τους υιούς του Νώε. Στους απογόνους του Ιάφεθ συγκαταλέγει (Χρονικά 56ε., ΒΕΠΕΣ 6, 234ε) μεταξύ άλλων και τον Γάμερ, από τον οποίο προήλθαν οι Κιμέριοι, τον Μαγώγ από τον οποίο προήλθαν οι Κέλτες και οι Γαλάτες, τον Μαδάι (γενάρχη των Μηδών), τον Ιωύαν (γενάρχη Ελλήνων και Ιώνων) κ.ά.

- 8. Γέν. 9,27· «πλατύνει ο Θεός τω Ιάφεθ, και κατοικησάτω εν τοις οίκοις του Σημ και γεννηθήτω Χαναάν παις οικέτης αυτού». Οι ερμηνευτές βλέπουν στις προφητείες αυτές αφ' ενός την πρόρρηση περί της ευλογήσεως του Σημ, διότι απ' αυτόν θα ερχόταν η σωτηρία, ο Χριστός, αφ' ετέρου την εξάπλωση της σωτηρίας στα έθνη, στους απογόνους του Ιάφεθ, οι οποίοι τελικώς και απετέλεσαν το κύριο μέρος της πρώτης Εκκλησίας, η οποία θα έπρεπε κατά κύριο λόγο να είναι «οίκος» του Σημ, δηλ. των Ιουδαίων. Βλ. Αρχιμ. Ιωηλ Γιαννακοπούλου, Η Παλαιά Διαθήκη κατά τους Ο', τόμος. Α', εκδ. «Λυδία», Θεσσαλονίκη 1986⁴, σελ. 97.
- 9. Ο Χριστός θεωρείται από τους Ιουδαίους καταραμένος επειδή σταυρώθηκε· βλ. Δευτ. 21, 22. 23· «Εάν δε γένηται εν τινι αμαρτία κρίμα θανάτου και αποθάνη και κρεμάσθη αυτόν επί ξύλου, ου κοιμηθήσεται το σώμα αυτού επί του ξύλου, αλλά ταφή θάψετε αυτό εν τη ημέρα εκείνη, ότι κεκατηραμένος υπό Θεού πας κρεμάμενος επί ξύλου· και ου μη μιστείτε την γην, ην Κύριος ο Θεός σου δίδωσι σοι εν κλήρω». Βλ. και Γαλ. 3, 13. Οι Ιουδαίοι ίσως υπονοούν ταυτόχρονα ότι και οι Χριστιανοί είναι καταραμένοι, επειδή ελπίζουν σε ανθρώπους, κατά τό Ιερ. 17, 5· «επικατάρατος ο άνθρωπος, ος την ελπίδα έχει επ' άνθρωπον και στηρίξει σάρκα βραχίονος αυτού επ' αυτόν, και από Κυρίου αποστή η καρδιά αυτού».
- 10. Πολλαχού της Παλαιάς Διαθήκης είναι φανερή η ευλογία του Θεού στο Δαβίδ και σε όλον τον Ισραήλ, χάριν αυτού· ενδεικτικώς αναφέρουμε τα Ψαλμ. 88, 4. 5. 21. 50.131, 10.11.17 και το Ησ. 55, 3.
- 11. Ψαλμ. 40,10· «και γαρ ο άνθρωπος της ειρήνης μου, επ' ον ήλπισα, ο εσθίων άρτους μου, εμεγάλυνεν επ' εμέ πτερνισμόν». Στο στίχο αυτό ο Δαβίδ αναφέρεται στην προδοσία του φίλου του Αχιτόφελ, προφητικά δε προμηνεύει και την προδοσία του Ιούδα εναντίον του Κυρίου (πρβλ. Ιω. 13,18)· έτσι η ακριβής ερμηνεία του χωρίου δεν ευνοεί αμέσως την ερμηνεία του Αγίου Κυρίλλου, πως δηλαδή ο εδώ αναφερόμενος «άνθρωπος της ειρήνης» του Δαβίδ είναι ο Χριστός, εμμέσως όμως δεικνύει πως και ο Δαβίδ είχε στηρίξει, έστω και ματαιώς, την ελπίδα του σε άνθρωπο, χωρίς ωστόσο να θεωρείται καταραμένος.
- 12. Εδώ βέβαια πρέπει να μνημονευθεί και το επιχείρημα του ίδιου του Κυρίου Ιησού Χριστού περί της θεότητας του Μεσσία, δηλ. περί της θεότητας Του, έναντι των Φαρισαίων, επιχείρημα παρμένο από τον Προφητάνακτα Δαβίδ· βάσει αφ' ενός της παλαιοδιαθηκικής προφητικής πίστης ότι ο Μεσσίας θα είναι απόγονος του Δαβίδ (Ψαλμ. 88, 3. 4. 131, 11, Ησ. 11,1, Ιερ. 23, 5· πρβλ. Ματθ. 21,15, Μάρκ. 11,10), αφ' ετέρου της διαπίστωσης του ίδιου του Δαβίδ ότι ο Μεσσίας είναι Κύριός του (σύμφωνα με το μεσσιανικό Ψαλμ. 109, 1), συνάγεται πως ο Μεσσίας είναι Κύριος, δηλ. Θεός, του Δαβίδ και όχι απλός υιός, κατ' άνθρωπο δηλ. απόγονός του. Βλ. Ματθ. 22, 41-46, Μάρκ. 12, 35. 36 και Λουκ. 20, 41-44.
- 13. Βλ. Α' Κορ. 17,18. 19· «περιτεμημένος τις εκλήθη; μη επισπάσθω. Εν ακροβυστία τις εκλήθη; μη περιτεμείσθω. Η περιτομή ουδέν εστι, και η ακροβυστία ουδέν εστιν, αλλά τήρησις εντολών Θεού». Φίλιπ. 3, 3· «ημείς γαρ εσμεν η περιτομή, οι Πνεύματι Θεού λατρεύοντες και καυχώμενοι εν Χριστώ Ιησού και ουκ εν σαρκί πεποιθότες». Βλ. και Ρωμ. 4, 9-12. Γαλ. 5, 6. 6,15.
- 14. Λουκ. 2, 21. Ο Κύριος περιετμήθη αφ' ενός δια να μαρτυρείται πάντοτε το ότι έλαβε πραγματική ανθρώπινη φύση έναντι των αιρετικών που την αρνούνταν, αφ' ετέρου για να αποστομώσει τους ασεβείς εκ των Ιουδαίων, οι οποίοι υποστήριζαν ότι καταλύει τον Νόμο. Πέραν τούτου η Περιτομή του Κυρίου συμβολίζει και την οριστική εν Χριστώ περιτομή των ανθρωπίνων παθών· αυτά μας διδάσκει η υμνογραφία της εορτής της Περιτομής του Κυρίου την 1η Ιανουαρίου.
- 15. Πρβλ. Γέν. 17,11.
- 16. Σε ένα παρόμοιο διάλογο, πολύ νωρίτερα (περίπου 155 μ.Χ.), ο Άγιος Ιουστίνος ο Φιλόσοφος και Μάρτυς, απαντώντας στον Ιουδαίο Τρύφωνα σχετικώς με την αξία της περιτομής, τονίζει ότι αυτή δόθηκε από το Θεό ως σημείο διακρίσεως των Ιουδαίων από τους άλλους λαούς, αλλά και, κατά την πρόγνωση του Θεού, για να τιμωρηθούν μόνον οι Εβραίοι για την άρνηση του Χριστού· η περιτομή των Ιουδαίων είναι τύπος, προεικόνιση της περιτομής της καρδιάς -αποκοπής των κακών από την καρδιά, πράγμα που επιτυγχάνεται μόνον εν Χριστώ. *Διάλογος προς Τρύφωνα Ιουδαίον* 16, 18, 19, 28, 113, ΡG 6, 509AB, 516A-517A, 563B, 757B. Μνημονευτέα εδώ και η διαπίστωση του ατελέσφορου της κατά σάρκα περιτομής του παλαιού Ισραήλ από τον Προφήτη Ιερεμία (9, 26)· «ότι πάντα τα έθνη απερίτμητα σαρκί, και πας οίκος Ισραήλ απερίτμητοι καρδιάς αυτών».
- 17. Βλ. *Ματθ.* 28, 19, *Μαρκ.* 16, 16· «ο πιστεύσας και βαπτισθείς σωθήσεται, ο δε απισθήσας κατακριθήσεται» και *Ιω.* 3, 5· «αμήν αμήν λέγω σοι, εάν μη τις γεννηθή εξ ύδατος και Πνεύματος, ου δύναται εισελθείν εις την βασιλείαν του Θεού». Βλ. και *Πράξ.* 2, 38 και *Α' Πέτρ.* 3, 21· «ο και ημάς αντίτυπον νυν σώζει βάπτισμα».
- 18. Μάλλον εννοεί ότι ο Αβραάμ ήταν ο πρώτος και όχι βέβαια ο μόνος που έλαβε παραπάνω από μία γυναίκες· *Γέν.* 7,13· πρώτος διαρρήξας το θεσμό της μονογαμίας γενικώς είναι προφανώς ο φονεύς Λάμεν *Γέν.* 4, 19· Άλλωστε και μετά τον Αβραάμ πολλοί δίκαιοι έλαβαν πολλές γυναίκες, όπως π.χ. ο Προφητάναξ Δαβίδ, (βλ. *Β' Βασ.* 3, 2-5). Ο Αβραάμ έλαβε ως σύζυγο τη Σάρρα, η οποία όμως επειδή δε μπορούσε να τεκνοποιήσει, ζήτησε από τον Αβραάμ να αποκτήσει απόγονο από την δούλη της, την Άγαρ (*Γέν.* 16, 1-3)· και ναι μεν από την Άγαρ γεννήθηκε ο Ισμαήλ (*Γέν.* 16, 4,11), ωστόσο η επαγγελία του Θεού προς τον Αβραάμ περί ευλογήσεως όλων των εθνών από τον απόγονό του εκπληρώθηκε δια του θαυματουργικώς γεννηθέντος αργότερα (*Γέν.* 21, 1-4), από την γερρότισσα πλέον Σάρρα, Ισαάκ, κατά σάρκα προπάτορος του Χριστού. πράγματι, μέχρι τον Αβραάμ δε φαίνεται πουθενά πολυγαμία ανάμεσα στους ανθρώπους του Θεού (επί παραδείγματι οι τρεις υιοί του Νώε είχαν από μία σύζυγο,

- 19. *Γέν. 32, 25*: «είδε δε, ότι ου δύναται προς αυτόν, και ήψατο του πλάτους του μηρού αυτού, και ενάρκησε το πλάτος του μηρού Ιακώβ εν τω παλαίειν αυτόν μετ' αυτού». Ο «άνθρωπος» που πάλαισε με τον Ιακώβ στο χείμαρρο Ιακώβ δεν είναι άλλος παρά ο Υιός και Λόγος του Θεού, ο «άγγελος Γιαχβέ», ο Οποίος και προ της ενσάρκου επιδημίας Του φανερωνόταν στους Προφήτες με μορφή ανθρώπου. Σχετικές πατερικές μαρτυρίες βλ. εις ημ. άρθρον, «Η απεικόνιση της Αγίας τριάδος», *Θεοδρομία 2* (1999) 18ε.
- 20. Ο Ιακώβ έλαβε τέσσερεις γυναίκες, από τις οποίες γεννήθηκαν (ακριβέστερα «ετέχθησαν») οι δώδεκα Πατριάρχες του Ισραήλ: τη Λεία και τη Ραχήλ, θυγατέρες του Λάβαν (*Γέν. 29, 15-30*) και τις θεραπαινίδες τους, Ζελφάν και Βαλλάν αντιστοίχως (*Γέν. 30, 3. 9*). Από τη Λεία γεννήθηκαν οι Ρουβήν, Συμεών, Λευί, Ιούδας, Ισάαχ και Ζαβουλών, από τη Ραχήλ οι Ιωσήφ και Βενιαμίν, από τη Ζελφάν οι Γαδ και Ασήρ και από τη Βαλλάν οι Δαν και Νεφθαλείμ. Βλ. *Γέν. 29, 31-30, 22. 35, 16-18. 22-26*.
- 21. *Γέν. 32,30*. Περί της ερμηνείας της λέξεως «Ισραήλ» βλ. ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εις την Γένεσιν 58, 2, PG 54, 509*: «Ισραήλ δε ερμηνεύεται, Ορών Θεόν. Επειδή, ως ιδείν ανθρώπω δυνατόν, ιδείν κατηξιώθης Θεόν, δια τούτο και την προσηγορίαν σαι ταύτην επιτίθημι, ίνα πάσι τοις εξής κατάδηλον γένηται, οίως ηξιώθης οπτασίας». ΑΒΒΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Διάλεξις κατά Ιουδαίων*, PG 89, 1204B «Ισραηλίτης ερμηνεύεται νους ορών τον Θεόν, επειδή αυτοί προ όλων των εθνών τον Θεόν εγνώρισαν».
- 22. Βέβαια ο Βενιαμίν, ο τελευταίος υιός του Ιακώβ, κατά τη γέννηση του οποίου απέθανε και η πλέον αγαπημένη σύζυγος του Ιακώβ, η Ραχήλ (*Γέν. 35, 16-19*), γεννήθηκε μετά το περιστατικό της θεοπτίας του Ιακώβ στο χείμαρρο Ιακώβ και της ναρκώσεως του μηρού του, προφανώς όμως είχε ήδη συλληφθεί ο Βενιαμίν από τη Ραχήλ πριν την πάλη του Ιακώβ στο χείμαρρο.
- 23. Για το λόγο αυτό, υπονοεί ίσως ο Άγιος Κύριλλος, έλαβε και άλλη γυναίκα, τη Χεττούρα, από την οποία επέκτησε και άλλα τέκνα (*Γέν. 25, 1-4*). Ο άγιος Φιλόσοφος μας προκρίνει εδώ περί της περιτομής μία σπάνια ερμηνευτική εκδοχή (*Εις Γένεσιν 38, 1. 2 PG 53, 351. 352:Εις την Γένεσιν ερωτήσεις 67. 68, PG 80, 177B*): παρομοίως και στην περίπτωση της τετραγαμίας του Πατριάρχου Ιακώβ αποδίδουν το γεγονός στις συγκυρίες: ο Ιακώβ ήθελε ως σύζυγο τη Ραχήλ, αλλά του έδωσαν παραπλανητικώς και τη Λεία· λόγω σχετικής επιθυμίας των δύο συζύγων απέκτησε τέκνα και από τις θεραπαινίδες τους (ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ, *Εις την Γένεσιν ερωτήσεις 85, PG 80. 193Be*). Άλλωστε στην Παλαιά Διαθήκη, λόγω ελλείψεως χάριτος, ο θεϊκός νόμος ήταν γενικώς λιγότερο απαιτητικός στην επίτευξη αρετών, η δε πολυγαμία, αν και δεν ήταν εντολή, δεν απαγορευόταν. Προφανώς ο Άγιος Κύριλλος, θέλοντας να προετοιμάσει το ξεριζώμα της πολυγαμίας από τους Χαζάρους, αποφεύγει έστω και την παραμικρή δικαιολόγησή της, ακόμη και στα πλαίσια του Νόμου, θέλοντας να δείξει ότι θέλημα του Θεού υπήρξε εξ αρχής η μονογαμία (πρβλ. τα προς τούτο ενδεικτικά *Ματθ. 19, 3-9. Μάρκ. 10, 2-12*). Έτσι δεν μπορούμε να πούμε ότι ο Πατριάρχης Αβραάμ, κατά τον Άγιο Κύριλλο, επέδειξε ακρασία πρώτος από τους ανθρώπους του Θεού, αλλά ότι ο Θεός έδωσε εξ αφορμής του γεγονότος ένα συμβολικό σημάδι κατά της φιληδονίας, την περιτομή, για να το κατανοούν οι μεταγενέστεροι. Η παρατήρηση του Αγίου Κυρίλλου μας δείχνει βέβαια, όπως και στους συνομιλητές του, ότι η Αγία Γραφή έχει και νοήματα κεκαλυμμένα, προστά μόνο στους έχοντες Άγιον Πνεύμα, στους Αγίους, και όχι μόνον εξωτερικά, κατά την αντίληψη των Ιουδαίων. άλλοι ερμηνευτές επαινούν τον Πατριάρχη Αβραάμ για την απόκτηση του Ισμαήλ από την Άγαρ, την θεραπαινίδα της συζύγου του Σάρρας, επειδή αυτό έγινε από υπακοή του Αβραάμ στη Σάρρα, η οποία με τη σειρά της δεν ήθελε να μείνει άτεκνος ο Αβραάμ (ενδεικτικώς βλ. ΑΓΙΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, «...την προτροπήν παρά της Σάρρας δεξάμενος ετοίμως υπήκουσε, δεικνύς ότι ουκ επιθυμίας ένεκεν απλώς, ουδέ πάθει κατακολουθών της συνουσίας ηνέσχετο, αλλ' ώστε σπέρματος διαδοχην καταλείπειν». ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΚΥΡΟΥ,
- 24. Οι Ιουδαίοι εννοούν την προσκύνηση των εικόνων, βασιζόμενοι στις μωσαϊκές διατάξεις που απαγόρευαν την προσκύνηση των ειδώλων, όπως λ.χ. τα *Έξοδ. 20, 4. 5* και *Δευτ. 17, 2-5*.
- 25. *Έξοδ. 25, 40. 26, 30. Εβρ. 8, 5*.
- 26. Η περιγραφή της Σκηνής του Μαρτυρίου και των σκευών της ευρίσκεται στα *Έξοδ. 24, 12-27, 21*.
- 27. Γ' Βασ. 6, 23-29. Β' Παραλ. 3, 7-14. Η αναφορά στις παλαιοδιαθηκικές αυτές εικόνες αποτέλεσε πάντοτε βασικό στοιχείο της ορθοδόξου διδασκαλίας κατά των εικονομάχων, όπως είναι φανερό λ.χ. στα έργα του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού και στα Πρακτικά της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου. Βλ. π.χ. Αγίου Ιωάννου του Δαμάσκηνου, Λόγος απολογητικός προς τους διαβάλλοντας τας αγίας εικόνας 2, 9, PG 94, 1292Cε., επίσης Πρωτοπρεσβυτέρου Θ. Ζηση, Οι εικόνες στην Ορθόδοξη Εκκλησία, Φίλη Ορθοδοξία 2, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1995, σελ. 45.
- 28. Βεβαίως οι Χριστιανοί τιμούμε τις Ι. Εικόνες και τους Αγίους, και δεν τους λατρεύουμε, όπως συχνά ακούει κανείς να αναφέρουν κάποιοι αγνοούντες την θεολογική ορολογία.
- 29. Για τη σημασία της διαφορετικής προθέσεως με την οποία γίνεται η προσκύνηση των ειδώλων και η τιμή των εικόνων σημειώνει ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός (Λόγος απολογητικός προς τους διαβάλλοντας τας αγίας εικόνας 2,10 PG 94, 1293C) «Ούτω και εν τω πράγματι των εικόνων, χρηρουνάν την τε αλήθειαν, και τον σκοπόν των ποιούντων. Και ει μεν αληθής και ορθός, και προς δόξαν του Θεού και των αγίων αυτού... αποδέχθεσθαι και τιμάν, ως εικόνας, και μιμήματα... κ.ο.κ». Δεν εντάσσεται στα πλαίσια της παρούσης παρουσιάσεως βέβαια η παρουσίαση συνόλου της περί ιερών Εικόνων διδασκαλίας της Εκκλησίας μας· άλλως τε και ο παρών διάλογος δεν αποτελεί την ολοκληρωμένη μορφή του αυθεντικού.
- 30. Εννοείται η θυσία παιδιών στα είδωλα των χαναανιτικών θεών Βάαλ και Μολόχ, όπως περιγράφουν τα Δ' Βασ. 16, 3. 17, 16. 17. 21, 6. 23, 10, Ιερ. 7, 30. 31. 39, 35. Τέτοια θυσία απαγορευόταν και νομικά με βάση τις διατάξεις Λευίτ. 18, 21. 20, 2-5.
- 31. Εννοεί την παρ' ολίγον θυσία του Ισαάκ από τον πατέρα του, τον Αβραάμ, την οποία ο Θεός απέτρεψε την τελευταία στιγμή, όταν δοκιμάστηκε και έγινε φανερή σε όλους η πίστη και θεοσέβεια

του Πατριάρχου (Γεν. 22,1-18). Παρόμοιο παράδειγμα έχουμε και με τον Κριτή Ιεφθάε, ο οποίος προτίμησε να θυσιάσει τη μόνη θυγατέρα του, παρά να παραβεί την υπόσχεση που ίδια βουλήσει είχε δώσει στο Θεό (Κριτ. 11, 29-40). Ο Άγιος Κύριλλος ο Φιλόσοφος δια του παραδείγματος αυτού επιθυμεί να δείξει πως πρέπει να διακρίνουμε στις πράξεις και την πρόθεση με την οποία αυτές γίνονται, όπως έχουμε και παραπάνω σημειώσει.

- 32. Προβάλλουν το ερώτημα, διότι ο Μωσαϊκός Νόμος, ο οποίος περιλαμβάνεται βέβαια στην Αγία Γραφή, απαγορεύει μεταξύ άλλων και τη βρώση λαγού (*Λευίτ.* 11, 5) και χοίρου (*Λευίτ.* 11, 7).
- 33. *Γέν.* 9, 3 «ως λάχανα χόρτου δέδωκα υμίν τα πάντα».
- 34. *Τίτ.* 1, 15 «πάντα μεν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιαιμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ οὖος καὶ ἡ συνείδησις». Είναι ευνόητο πως με τα λόγια αυτά ο Άγιος Κύριλλος δεν προσβάλλει τη νηστεία, αλλά την ιουδαϊκή αντίληψη πως υπάρχουν μολυσμένες και καθαρές τροφές· αν κάποιες τροφές ήταν ακάθαρτες δε θα τις είχε προτείνει ο Θεός στο Νώε προς βρώση· η απαγόρευσή τους έγινε με τη νομοθεσία του Μωσῆ για το λόγο που ο Άγιος Κύριλλος αναφέρει. Η χριστιανική νηστεία αποσκοπεί στον κατευνασμό των παθῶν και την υποβοήθηση της προσευχῆς, όπως μας διδάξε ο Κύριος δια της τεσσαρακονθήμερης νηστείας Του (*Ματθ.* 4, 2. *Λουκ.* 4, 2). Ωστόσο οι Χριστιανοί θεωρούμε όλα τα κτίσματα του Θεού δημιουργημένα καλὰ βλ. *Α' Τιμ.* 4, 4: «παν κτίσμα Θεοῦ καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον». Αξιοσημείωτη είναι και η παρατήρηση του Κλήμεντος του Αλεξανδρέως πως καθένα από τα ζῶα που ο Μωσαϊκός Νόμος θεωρεῖ ακάθαρτα ἔχει και κρυφούς συμβολισμούς, αναφερόμενους σε πάθη (*Παιδαγωγός* 2, 1, PG 8, 405B: «μυρίων γὰρ ὄσων ἀφείλετο τὴν χρῆσιν ὁ Παιδαγωγὸς αὐτοῦς δια Μωυσέως, αἰτίας προσάπτων, κεκρυμμένας μεν τὰς πνευματικὰς, ἐμφανεῖς δὲ τὰς σαρκικὰς», και 2, 10, PG 8, 500A, 504B). Κατ' άλλους Πατέρες η μωσαϊκή απαγόρευση βρώσεως κάποιων ζῶων αποσκοπούσε στην απαγκίστρωση των Ιουδαίων από τις τροφικὲς συνήθειες των Αιγυπτίων (ABBA ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Διάλογος μικρός προς Ιουδαίους*, PG 89, 1273A.B.). Σημειωτέον βέβαια ὅτι για πολὺ συγκεκριμένους λόγους, που δεν είναι δυνατόν να αναπτυχθῶν εδώ, απαγορεύεται για τους Χριστιανούς η βρώση ζωϊκού αίματος, όπως επίσης και η βρώση πνικτού (πνιγμένου), θηριάλωτου (που ἔχει σκοτωθεῖ από άλλο ζῶο), ειδωλόθυτου (που ἔχει θυσιάσει στα εἰδωλα) ἢ θνησιμαίου ζῶου (βλ. *Πραξ.* 15, 18. 19, 63ο Κανὼν των Αγίων Αποστόλων, 67ο της Πενθέκτης Συνόδου και 2ο της εν Γάγγρα τοπικῆς Συνόδου).
- 35. *Γέν.* 1, 31.
- 36. *Δευτ.* 32,15: «καὶ ἔφαγεν Ἰακώβ καὶ ἐνεπλήσθη, καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἠγαπημένος, ἐλιπάνθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνθη· καὶ ἐγκατέλιπε τὸν Θεόν τὸν ποιήσαντα αὐτόν καὶ ἀπέστη ἀπὸ Θεοῦ σωτήρος αὐτοῦ». Είναι διαπιστωμένο ἀπὸ τὴν ἱερά ἱστορία των Γραφῶν ἀλλὰ και ἀπὸ τὴν γνωστὴ σε μας ὑπόλοιπη ἱστορικὴ πραγματικότητα, ὅτι οἱ λαοὶ που ἐπιδίδονται σε τρυφηλὴ ζωὴ λησμονοῦν γρήγορα τὸ Θεὸ γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ Αὐτὸς ἐν τῇ φιλανθρωπία Του ἀποστέλλει φυσικὲς καταστροφὲς και ἄλλες πληγὲς για να ὑπάρξει ἐπίγνωση, μετάνοια και σωτηρία. Πρβλ. Μεγάλου Βασιλείου, Ὅτι οὐκ ἐστὶν αἴτιος των κακῶν ὁ Θεός 5, PG 31, 337D: «Πόλεων δὲ ἀφανισμοί, σεισμοί τε καὶ ἐπικλύσεις, καὶ στρατοπέδων ἀπώλεια, καὶ ναυάγια, καὶ πάσαι πολυάνθρωποι φθοραὶ, εἴτε ἐκ γῆς, εἴτε ἐκ θαλάσσης, εἴτε ἀέρος, εἴτε πυρός, ἢ ἐξ ὁποιασοῦν αἰτίας ἐπιγίνωμεν, εἰς τὸν των ὑπολειπομένων σωφρονισμὸν γίνονται, τὴν πάνδημον πονηρίαν δημοσίαις μάστιξι τοῦ Θεοῦ σωφρονίζοντες».
- 37. *Ἐξοδ.* 32, 6: «καὶ ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πιεῖν καὶ ἀνέστησαν παίζειν». Βλ. και *Α' Κορ.* 10, 7.
- 38. Η παρέμβαση ἀνήκει στο βιογράφο του Αγίου Κυρίλλου, μαθητῆ του Αγίου Μεθοδίου, ο οποίος συνέγραψε τὸν Βίον Κωνσταντίνου στη Ρώμη περὶ τὸ 879 μ.Χ., 18 χρόνια μετὰ τὴν ἀποστολὴν στη Χαζαρία. Π. Χρήστου, «Επιδιώξεις τῆς ἀποστολῆς Κυρίλλου και Μεθοδίου εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην», Κυρίλλω και Μεθοδίω τόμος ἐορτίου ἐπὶ τῇ χιλιοστῇ και ἐκατοστῇ ἐτηρίδι, Ἱερά Μητρόπολις Θεσσαλονικῆς-Θεολογικὴ Σχολὴ Α.Π.Θ., μέρος Α', Θεσσαλονικὴ 1966, σελ. 9. Τα ἀναφερόμενα συγγράμματα του Αγίου Μεθοδίου δυστυχῶς δε μας σώζονται.
- 39. Είναι χαρακτηριστικὰ ὅσα ὁ Άγιος Συμεὼν ὁ Νέος Θεολόγος λέγει σχετικῶς με τὴ μνήμη τῆς Γραφῆς (Λόγος Η', α' ἐν Συμεὼν του Νέου Θεολόγου τα Εὐρισκόμενα, ἐκδ. Ρηγόπουλου, Θεσσαλονικὴ 1977, σ. 58): «Ὅτι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας εἶναι ἡ ἐπιμέλεια και ἡ προσοχὴ ὅπου πρέπει να ἔχωμεν εἰς τὸ διάβασμα. Το δε να καταλαμβάνωμεν ἐκεῖνα ὅπου διαβάζομεν εἶναι ἀπὸ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Ὅμως τὸ να κρατοῦμεν εἰς τὸν νουν μας και να ἐνθυμούμεθα ἐκεῖνα ὅπου καταλαμβάνομεν εἶναι ὅλον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ».
- 40. Προφανῶς ἐννοεῖ, ἱερά βιβλία τῆς εἰδωλολατρικῆς τους θρησκείας· μόνον οἱ Ιουδαῖοι ἢ οἱ Ἰσλαμιστὲς Χάζαροι εἶχαν βιβλία, αὐτὰ των θρησκειῶν τους. Οἱ εἰδωλολατρικὲς θρησκείες ως ἐπὶ τὸ πλεῖστον δεν ἔχουν ἱερά κείμενα. Ωστόσο δεν εἶναι ἀπίθανο οἱ Χάζαροι να ἦταν λαὸς χωρὶς γραφὴ και βιβλία μέχρι τότε.
- 41. Αναφέρεται βεβαίως στην πτώση των πρωτοπλάστων και στην ἐκδίωξή τους ἀπὸ τὸν Παράδεισο.
- 42. Προβλ. *Γέν.* 3, 5. 6.
- 43. Είναι και ἐδὼ φανερό ὅτι στην ὀρθόδοξη Θεολογία ἡ σχέση Θεοῦ και ἀνθρώπου δεν εἶναι δικαστικὴ, σχέση δικαστοῦ και δικαζομένου (βέβαια καθίσταται τέτοια ἐκ των πραγμάτων για τους ἀμετανόητους ἀμαρτωλοὺς και ἀσεβεῖς ἀνθρώπους), ἀλλὰ σχέση ἱατροῦ και ἀσθενούς· ὅπως εὐστοχα ἐπισημαίνει ὁ Πρωτ. Καθ. Ἰωάννης Ρωμανίδης (Ἱστορικοδογματικὴ Εἰσαγωγή ἐν ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Υπὲρ των ἱερῶν ἠσυχάζοντων Τριάς Α', Ρωμαῖοὶ ἢ Ρωμηοὶ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονικὴ 1984, σελ. 27): «δια τους Πατέρας δεν διαχωρίζονται οἱ ἀνθρώποι εἰς ἠθικὸς και ἀνηθικὸς, ἢ εἰς καλοὺς και κακοὺς βάσει ἠθικῶν κανόνων. Ὁ διαχωρισμὸς οὗτος εἶναι ἐπιφανειακός. Εἰς τὸ βάθος διακρίνεται ἡ ἀνθρωπότης εἰς ψυχικὰ ἀρρώστους, εἰς θεραπευομένους και εἰς θεραπευμένους... Δεν εἶναι μόνον ἡ καλὴ θέλησις, ἡ καλὴ ἀπόφασις, ἡ ἠθικὴ πράξις και ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Παράδοξιν που κάμνει τὸν Ὀρθόδοξον, ἀλλὰ ἡ κάθαρσις, ὁ φωτισμὸς και ἡ θέωσις».

- 44. Περί του ζεύγματος γήινης και εφήμερης ηδονής - απaráκλητης και αιώνιας οδύνης και της εν Χριστώ ανατροπής του από το λυτρωτικό ζεύγμα αγιαστικής και βραχείας οδύνης - πνευματικής και αιώνιας ηδονής βλ. το εξαιρετον βιβλίον του Αρχιμ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Ηδονή - Οδύνη, ο διπλός καρπός της αισθήσεως, Βιβλίο Α'*, Ορθόδοξη Μαρτυρία 34, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1994³.
- 45. Βλ. *Ιω.* 14, 2.
- 46. Πρβλ. Μαθ. 19, 29· Μαρκ. 10, 30· Λουκ. 8, 8.
- 47. Ο βιογράφος του αγίου Φιλοσόφου δεν εννοεί ότι ο ομιλών παραδεχόταν την κακότητα της μουσουλμανικής πίστης· ο ίδιος ο βιογράφος χαρακτηρίζει κακότητα την σαρακηνή πίστη, εγκρατής της οποίας φέρεται ο ομιλών. Οι Χριστιανοί της εποχής εκείνης ήταν σαφώς πιο δίκαιοι και έντιμοι στις περιπλανών κρίσεις τους, απ' ότι εμείς σήμερα.
- 48. Σιουρά 3, 35. 19, 27. 3, 48. Βέβαια υπάρχουν πολλά κορανικά χωρία αναφερόμενα στο πρόσωπο του Κυρίου Ιησού Χριστού και γι' αυτά παραπέμπουμε τον αναγνώστη στο πολύ κατατοπιστικό βιβλίο του Ν. Π. Βασιλειάδη, *Ορθοδοξία, Ισλάμ και πολιτισμός*, εκδ. «Ο Σωτήρ», Αθήναι, Μάρτιος 2000, σελ. 123ε. Εκεί αποδεικνύεται, ανάμεσα και σε πολλά άλλα, το ασυμβίβαστο της χριστιανικής θρησκείας με τη μωαμεθανική, και ότι οι εκείθεν φιλοφρονήσεις για πρόσωπα και πράγματα της πίστεώς μας δεν μπορούν ν' αποτελέσουν βάση προσεγγίσεως, ιδιαίτερα όταν ελλείπει η ταυτότητα της πίστεως για τους Μουσουλμάνους, οι οποίοι αρνούνται τη θεότητα του Κυρίου, ταιριάζει απολύτως το του Ευαγγελιστού Ιωάννου (Α' Ιω. 2, 22)· «τις εστιν ο ψεύστης ει μη ο αρνούμενος ότι Ιησούς ουκ έστιν ο Χριστός;». Άλλωστε, όποιος δεν είναι με το Χριστό, είναι εναντίον Του, σύμφωνα με τα λόγια του Ιδίου (βλ. Μαθ. 12, 30, Λουκ. 11,23).
- 49. Δαν. 9,24.
- 50. Η ζωή του Μωάμεθ τοποθετείται μεταξύ των ετών 570-632 μ.Χ. Άλλες γνώμες τοποθετούν τη γέννησή του στα έτη 569, 571 ή και 580 μ.Χ. Βλ. Π. Βασιλειάδη, *ένθ' ανωτ.*, σελ. 15. 45ε.
- 51. Την εποχή εκείνη (άνοιξη του 861 μ.Χ.) η οποία σηματοδοτεί την αρχή της εποχής της ακμής της Ρωμανίας, της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (867-1081 μ.Χ., δηλ. δυναστείες Μακεδόνων και Δουκιάδων), τα αυτοκρατορικά εδάφη εκτεινόταν μέχρι τη Ν. Ιταλία και Σικελία, βορείως στα Βαλκάνια περιελάμβαναν τη Δαλματία και ανατολικά στη Μ. Ασία έφθασαν για λίγο μέχρι και τα Σαμώσατα, μετά από σκληρές μάχες με τους Άραβες· μόλις είχε αποκρουσθεί επιτυχώς η πρώτη ρωσική επίθεση κατά της Κωνσταντινουπόλεως (860 μ.Χ.), ενώ η Μοραβία (όπως αργότερα και η Βουλγαρία) περιερχόταν σταδιακά στη βυζαντινή σφαίρα επιρροής. Βλ. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, *Βυζάντιο*, Αθήναι 1991³, σελ. 96ε. Πρβλ. και Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Μεσαιωνικός Δυτικός Πολιτισμός*, έκδ. Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 182ε.
- 52. Ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος απαριθμώντας τις ενδεχόμενες αιτίες αναβολής του Βαπτίσματος εκ μέρους του αβαπτίστου ονομάζει 1) την καταφρόνηση του βαπτίσματος, 2) την απληστία για όσες ηδονές δεν θα μπορεί ν' απολαύσει μετά το Βάπτισμα ή τη ραθυμία και 3) την άγνοια ή την προς τούτο αντικειμενική αδυναμία (π.χ. των νηπίων). Αν επέλθει ο θάνατος πριν το Βάπτισμα, οι άνθρωποι της πρώτης και δεύτερης κατάστασης θα τιμωρηθούν («δίκας υφέξιν», οι δεύτεροι λιγότερο, λόγω ανοησίας) ενώ της τρίτης ούτε θα δοξασθούν ούτε θα τιμωρηθούν, αν ήταν απόνηροι, όπως λ.χ. οι ενάρτεροι και προετοιμαζόμενοι ή τα νήπια («μήτε δοξασθήσασθαι μήτε κολασθήσασθαι παρά του δικαίου κριτού, ως ασφραγίστους, μεν, απονήρους δε»). Βλ. *Λόγος 40, Εις το Άγιον Βάπτισμα 23*, PG 36, 389AC.
- 53. Άλλη μία πατερική μαρτυρία πως ο Παλαιός των Ημερών, ο αναφερόμενος και από τον Προφήτη Δανιήλ, είναι ο μέλλων Κριτής του κόσμου, ο Υίος και Λόγος του Θεού· ο Άγιος Κύριλλος αναφέρεται στον Παλαιό των Ημερών, διότι η μορφή του ως Κριτού είναι γνωστή στους Ιουδαίους Χαζάρους από τη σχετική οπτασία του Προφήτου (Δαν. 7, 9-12).
- 54. Η αναφορά στη Μέλλουσα Κρίση υπήρξε σταθερή στη θεματολογία των ιεραποστόλων και όχι αδικως, εφ' όσον άλλωστε και ο ίδιος ο Κύριος και οι Απόστολοι τη χρησιμοποιούσαν πολλές φορές στο κήρυγμά τους. Για τη θέση της διδασκαλίας περί Μελλούσης Κρίσεως στο κατηχητικό κήρυγμα των βυζαντινών ιεραποστόλων βλ. Βλ. Φειδα, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Β', Αθήνα 1994, σελ. 28.
- 55. Ίσως η ειδωλολατρική πίστη των Χαζάρων να απαιτούσε προσκύνημα προς τη Δύση· εάν μη, τότε υπονοείται η κατά την ιουδαϊκή συνήθεια προσκύνηση προς τα Ιεροσόλυμα των απανταχού της γης Ιουδαίων, μιας και τα Ιεροσόλυμα ευρίσκονται νοτιοδυτικά της Χαζαρίας.
- 56. Βάσει της προτροπής και της απειλής αυτής οι υπήκοοι του Χαγάνου εξαναγκάστηκαν είτε σε χριστιανική βάπτισμα είτε σε απομάκρυνση από τις εστίες τους. Είναι βέβαια άπρεπος για τους ιεραποστόλους, ως αντίθετος με τη χριστιανική πίστη, ο εξαναγκασμός σε βάπτισμα, ήταν όμως δικαίωμα του εκάστοτε βασιλέως, κατά τα τότε κρατούντα, να απομακρύνει από το κράτος τους όσους υπηκόους είχαν πίστη που θα μπορούσε είτε να κλονίσει την ομόνοια και συνοχή μεταξύ των υπηκόων είτε να απομακρύνει την ευλογία του Θεού από το κράτος. Μη λησμονούμε δε ότι ήταν οι Ιουδαίοι και οι Μουσουλμάνοι οι οποίοι επέσαν πρώτοι για την καθιέρωση μιας θρησκείας εξ όλων.
- 57. Ένα από τα μείζονα προβλήματα των χριστιανών ιεραποστόλων είναι ανέκαθεν η καθιέρωση της μονογαμίας και η καταπολέμηση της αθεμιτογαμίας σε πληθυσμούς οι οποίοι εκ παραδόσεων ειδωλολατρικής, ιουδαϊκής, μουσουλμανικής ή άλλης ζούσαν με πολυγαμία ή αιμομιξία. Το πρόβλημα συνδέεται και με την επιλογή εκ μέρους του αρχικώς πολυγάμου και κατόπιν εκχριστιανισθέντος ανδρός μιας μόνο από τις πολλές ως τότε συζύγους του (Βλ. *Ο ιεραπόστολος του Ζαΐρ π. Κοσμάς Γρηγοριάτης*, εκδ. Ιεραποστολικού Συνδέσμου «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός», Θεσσαλονίκη 1996, σ. 33) και την οικονομική υποστήριξη των υπολοίπων, όπως και των παιδιών που γεννήθηκαν απ' αυτές. Περί του νομικού πλαισίου το οποίο οι βυζαντινοί ιεραπόστολοι προσπαθούσαν να καθιερώσουν για την περιφρούρηση του γάμου στα νεοφώτιστα έθνη βλ. ΒΛ. ΦΕΙΔΑ, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, ένθ' ανωτ., σελ. 37ε.

- 58. Το όνομά του ήταν Μουταβακκήλ. Βλ. ΑΝΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Μαρτυρία και διακονία της Ορθοδοξίας σήμερα*, τ. Γ', εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990, σελ. 186.
- 59. Με αφορμή παρόμοια περιστατικά προσπαθούν μερικοί ιστορικοί να αποδείξουν το ότι η βυζαντινή ιεραποστολή εξυπηρετούσε πρωτίστως τα πολιτικά συμφέροντα της Αυτοκρατορίας. Όπως έχει εύστοχα, ωστόσο, επισημανθεί από τον αείμνηστο Καθηγητή Π. Χρήστου ως προς την ιεραποστολή στους Σλάβους («Επιδιώξεις της αποστολής Κυρίλλου και Μεθοδίου εις την Κεντρικήν Ευρώπην», ένθ' ανωτ., σελ. 10): Αν υπήρχε τοιαύτη σκέψις, δεν θα εστέλλοντο οι ιεραπόστολοι με όπλα προωθούντα την ανεξαρτησία των σλαβικών εθνών, το αλφάβητον, δηλαδή και τας μεταφράσεις» Β Εδώ μπορούμε να διαπιστώσουμε μία ακόμη διαφορά από τις ιεραποστολές των παπικών και Προτεσταντών. και ο Καθηγητής Βλάσιος Φειδάς σημειώνει (*Βυζάντιο*, ένθ' ανωτ., σελ. 284): «Είναι γενικά διαπιστωμένο ότι η ιεραποστολή του Οικουμενικού θρόνου ενίσχυε όχι μόνο την ιδιαιτερότητα της εθνικής ταυτότητας, αλλά και τη συνείδηση της πολιτικής ανεξαρτησίας των μεταστρεφόμενων στον χριστιανισμό βαρβαρικών λαών».

"ΘΕΟΔΡΟΜΙΑ"

**ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΔΙΔΑΧΗΣ
ΤΕΥΧΟΣ 7 . ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2000**